

4. estació – 12a milla. Es Corral des Moros. Nucli prehistòric. En aquesta estació es recupera l'alineació solsticial del camí, respecte de la Mola des Fangar.
5. estació – 15a milla. Puig des Molins de Felanitx. Turó totalment consumit per una gravera. La 16a milla es correspon amb l'important conjunt funeràri de sa Mola.
6. estació – 18a milla. Son Burguera des Gerrer. Nucli prehistòric. Des d'aquí el camí segueix pel torrent de Son Negre cap a la plana de Campos.
7. estació – 21a milla. Basílica paleocristiana de Son Fadrinet. Situada a l'entrada a la vall de Campos del Torrent. Un poc abans trobàvem unes coves pretalaiòtiques.
8. estació – 24a milla. Ses Talaies / Alqueria Fosca. Nucli prehistòric. A partir d'aquí el camí bordeja l'antic prat o aiguamoll que ocupava la part baixa del pla de Campos. Aquesta etapa té només 2 milles, probablement per ajustar el final.
9. estació – 26a milla. Son Catlar. Nucli prehistòric. Seguim per la carretera de Campos a sa Ràpita, per la vorera del prat.
10. estació – 29a milla. Sa Ràpita. A prop de la vorera de mar trobam la cova funerària de Can Esteva. És interessant que el topònim "Ràpita" signifiqui en àrab "ermita, lloc sagrat". Aquí recuperam una altra vegada l'alineació solsticial amb la Mola des Fangar.

BIBLIOGRAFIA I FONTS

- ALCOVER, Miquel (1941): *El hombre primitivo en Mallorca*. Imprenta Mossén Alcover, Palma.
- AMORÓS, Luis R. (1952): *La edad del Bronce en Mallorca*. Ed. Luis Ripoll, Palma.
- ARAMBURU-ZABALA, Javier (1998): El patrón de asentamiento de la cultura talayótica de Mallorca. El Tall, Palma. [Aquest autor va fer una observació sobre les possibles alineacions solsticials als santuaris postalaiòtics de s'Illot, a la pg. 149]
- Cartografia 1/5.000*. Govern Balear, Palma de Mallorca, 1995.
- Cartografia 1/25.000*. Instituto Geográfico Nacional, Madrid, 1994.
- PONS, Gabriel (1999): *Anàlisi espacial del poblament al pretalaiòtic final i al talaiòtic I de Mallorca*. Consell Insular de Mallorca, Palma.
- SALAS, Magdalena : "Una aproximació al paisatge protohistòric manacorí". A *Manacor cultura i territori, I jornades d'estudis locals*, Ajuntament de Manacor, 2001.
- SALVÀ, Bartomeu (2001): *El pretalaiòtic al llevant mallorquí (1700-1100 aC) Anàlisi territorial*. Documenta Balear, Palma.
- ROSSELLÓ-BORDOY, Guillermo i FREY, Otto Hermann (1966): *Levantamiento planimétrico de s'Illot*. Ministerio de Educación, Madrid.
- Skychart III Demo* [programa informàtic simulador del moviment dels astres], Southern Star Systems, Saratoga California, 2000.

El projecte de consolidació, adequació i difusió social del jaciment talaiòtic de s'Hospitalet Vell (Manacor)

*Margalida Munar Grimalt
Magdalena Salas Burguera*

Introducció

El projecte d'actuació de s'Hospitalet Vell va començar l'any 2001 quan des de la direcció del Museu d'Història de Manacor ens vàrem plantejar seguir amb les tasques d'investigació dutes a terme pel Museu de Mallorca durant la dècada dels anys 70 i 80 en aquest jaciment. Així i tot, després de diverses visites al jaciment, ens adonàrem que l'actuació prioritària era salvar algunes estructures del jaciment de la seva desaparició i abandonament, dotant-les dels elements arquitectònics i de difusió adients per a una correcta interpretació del conjunt arqueològic excavat.

D'aquesta manera va néixer aquest projecte de consolidació, adequació i difusió social del jaciment talaiòtic de s'Hospitalet Vell, desenvolupat entre els anys 2002 i 2004, amb el suport del Consell de Mallorca i l'Ajuntament de Manacor que han aportat un pressupost aproximat conjunt de 36.000 € durant aquests tres anys.

Situació del jaciment

El jaciment d'Hospitalet Vell es troba a la part meridional del terme de Manacor, a prop de la costa en direcció a Cales de Mallorca.

Es troba situat al polígon 21 parcel·la 121 del terme de Manacor i té el número d'inventari 26-140 del Catàleg de centres d'interès cultural de Manacor. Les coordenades UTM són X= 522.600 Y= 4.370.380 Z= 85 amb una extensió de 20.000 m².

Es tracta d'una zona plana, propera a la mar i amb poca potència de terra. Ens trobam amb uns terrenys en general pobres, a més d'excessivament explotats en l'actualitat.

Antecedents

Les primeres referències del poblat d'Hospitalet són de Watelin i Mayr que, ja a principi de segle, destacaren la importància de la seva muralla i l'existència a l'interior del poblat d'un talaiot de planta quadrangular que conservava pràcticament complet el sistema de coberta.

Al 1942 el P. Miquel Alcover va publicar una hipotètica planta i un assaig de reconstrucció de l'estructura arquitectònica del talaiot. Al 1958 es va intentar, dins del projecte d'investigació dirigit pel professor Lluís Pericot, iniciar el seu estudi sistemàtic. Les dificultats econòmiques del moment impediren que es dugués endavant el projecte i només es va desforestar una part de la muralla que va ser presentada en el Simpòsium de Barcelona sobre *Arquitectura megalítica y ciclòpea catalano-balear*.

A la dècada dels 70, dins dels treballs de camp desenvolupats pel Departament de Prehistòria de la Facultat de Lletres de Palma, quan depenia de la Universitat de Barcelona, es va aixecar una planimetria provisional del talaiot donada a conèixer al 1973. Aquesta va ser després rectificada per Rosselló Bordoy en el seu estudi *La cultura talaiòtica en Mallorca*, dins del Pla d'investigació dirigit pel Museu de Mallorca amb les subvencions de la Direcció General de Belles Arts de Madrid. Des de llavors i fins l'any 1983 es va dur a terme l'estudi del talaiot i del recinte emmurallat, zones que delimiten pel SW i W el conjunt prehistòric. Les actuacions desenvolupades durant aquells anys foren:

- Desforestació del talaiot i de les habitacions adossades.
- Prospecció de comprovació a l'exterior de la muralla i delimitació dels paraments.
- Excavació de la càmera del talaiot, anàlisi estratigràfica i estudi inicial dels materials trobats.
- Excavació de les habitacions adossades a l'est del talaiot i prospecció de comprovació al sud i a l'est d'aquest.
- Excavació del recinte emmurallat. Delimitació i excavació de les habitacions del recinte i consolidació de les zones desplomades del mur.

Aquesta investigació va permetre donar una hipòtesi de treball sobre el jaciment. L'equip de treball va provar l'ocupació del poblat a finals del s. IV a. de la n.e. gràcies a l'aparició de petits fragments de ceràmica àtica, una pervivència poc vista al llarg del s. III a. de la n.e. i amb una possible data d'abandonament datat per les pàteres campanianes aparegudes a les habitacions del recinte quadrangular a finals del s. III inicis del II. Fora del recinte hi ha una dispersió àmplia de sigil·lades imperials, hispàniques i clares i una agulla d'ós rematada amb un capet femení d'època flàvia. Al voltant del talaiot hi va haver una reocupació tardana d'època islàmica.

En aquesta època també es desenvoluparen treballs d'excavació als navetiformes, localitzant quatre estructures:

- Navetiforme I: té 16,60 m de llargada i 7,5 m d'amplada. A l'entrada conserva unes lloses planes per diferenciar l'exterior de l'interior. A la part central es localitzà una llar, anomenada per Rosselló "hogar parrilla" (Rosselló, 1989).
- Navetiforme II: té 10,30 m de llargada i una amplada de 8,50 m. Un dels murs laterals E presenta una orientació diferent a la de la resta de l'edifici. D'aquest navetiforme no hi ha hagut cap publicació.
- Navetiforme III: es tracta d'un navetiforme geminat, un d'ells conserva tota la planta. L'excavació es començà però no es finalitzà.
- Navetiforme IV: és una naveta que es troba en molt mal estat de conservació i de la que s'intueix lleugerament la planta, que fa al voltant dels 16 m de llarg.

A la mateixa finca apareixen restes de murs i sabem per informació oral de l'existència d'estructures que ja han desaparegut.

Projecte s'Hospitalet Vell

Des de l'any 2002 a 2004 ha tengut lloc el projecte de consolidació, adequació i difusió social del jaciment de s'Hospitalet Vell, que forma part del projecte d'investigació que tira endavant el Museu d'Història de Manacor i l'Ajuntament de Manacor amb un conveni de col·laboració del Consell de Mallorca.

Objectius

En aquest projecte s'han assolit els següents objectius:

- 1- Consolidar les estructures excavades per l'equip del Museu de Mallorca per, d'aquesta manera, evitar el deteriorament i esbucament de les estructures.** Aquestes estructures ja fa entre 15 i 25 anys que varen ser excavades i durant aquest temps no s'ha fet cap tipus d'intervenció. A causa de la intensa freqüentació del jaciment s'ha produït una erosió molt forta en alguns murs. Així, el fet que la gent pugui per damunt els murs i que el ramat pasturi tota aquella terra ha anat deteriorant tot el conjunt.
- 2- Permetre una correcta visualització dels monuments consolidats identificant clarament els espais i els seus elements constructius.** Només amb una consolidació de les estructures i la neteja d'aquestes es poden visualitzar de forma neta tots aquests elements arquitectònics. De l'altra manera, el visitant només veu un caramull de pedres. S'ha de pensar que per a una persona aliena a l'arqueologia és molt difícil imaginar-se com podia ser l'habitació que li estam mostrant, per tant quan més clar estiguin els seus elements més fàcil serà identificar les diferents zones d'ús i la funcionalitat que tenien.

- 3- Excavació de l'exterior dels navetiformes I i II que ja varen ser investigats per l'equip del Museu de Mallorca. Només amb l'excavació dels exteriors serà possible dur a terme la consolidació d'aquestes habitacions.** S'ha tractat d'una intervenció mínima per poder dur a terme una bona consolidació. S'ha de pensar que els exteriors dels navetiformes així com l'espai existent entre ells es trobaven a una cota superior. Aquest objectiu, però, no s'ha pogut finalitzar per falta de temps i per l'aparició de noves estructures que obrin noves possibilitats a l'estudi científic del jaciment.
- 4- Realització del projecte arquitectònic que permetrà l'adequació per a la visita del jaciment.** Aquest era un dels altres objectius prioritaris, ja que aquest jaciment sense una adequació correcta no es pot visitar. Aquesta adequació incloïa crear un centre de visitants, el tancament del jaciment, les senyalitzacions adients i la creació d'una zona de circulació per poder veure millor les estructures i perquè no es fessin malbé. D'aquest objectiu, el projecte de creació d'un centre de visitants n'ha quedat ajornat, ja que de fet volem que sigui el mateix Museu el que es converteixi amb un vertader centre d'interpretació de diferents jaciments i immobles del municipi.
- 5- Difusió social i didàctica del jaciment.** La difusió s'ha fet a dues vessants:
- a-La primera amb la participació de la gent de Manacor en les tasques de consolidació i adequació del jaciment a través de diferents camps de treball durant l'estiu.
- b-La segona a través de les visites programades que s'han fet al jaciment.

Tasques de consolidació

- Neteja de terra i vegetació.
- Identificació dels elements constitutius de les estructures que han perdut el seu lloc originari. S'ha pogut realitzar gràcies a la documentació fotogràfica antiga.
- Consolidació de les crestes dels murs mitjançant la col·locació d'un morter de calç a mode de reble.
- Reposició al lloc d'origen de tots els elements arquitectònics identificats. En aquells llocs on s'havien perdut elements originaris i era indispensable la seva reposició a causa de la manca d'estabilitat estàtica de l'estructura, s'hi han col·locat elements de mesures semblants als originals, delimitats per un cordó de morter de calç.
- Anivellament dels sòls de les habitacions. Aquest anivellament s'ha fet amb grava de Son Carrió, ja que té un color beix clar que ho diferencia clarament de les pedres de l'entorn.

Àmbits d'actuació del projecte

Durant aquests tres anys les actuacions s'han centrat en tres àmbits diferents del jaciment.

Pel que fa al recinte rectangular les tasques foren:

- **L'habitació A:**
- Tenia la llar de foc amb pedres perdudes de la filada superior que s'ha consolidat.
- Al portal d'entrada, hi havia caigut el brancal i s'ha reintegrat. L'excavació del reblit del parament ens va possibilitar agafar mostres de fauna per tenir una datació radiocarbònica KIA-23769: 2.205±30 Cal.BP. Aquesta data concorda amb els estudis de materials fets per Rosselló Bordoy que es coneixen d'aquest recinte.
- Un muret de subdivisió interna estava deteriorat i s'ha consolidat.
- Totes les crestes dels murs estaven erosionades i s'han consolidat.
- En aquesta habitació s'han trobat algunes zones on hi havia material ceràmic in situ. Aquest material s'ha trobat quan s'ha duit a terme la neteja mecànica.
- Adossat a l'habitació A hi ha un muret de dues filades que s'ha consolidat i que també ha proporcionat material durant la neteja.
- S'ha netejat el forat que hi ha a l'entrada de l'habitació. Dóna la sensació que en el moment de l'excavació no es va arribar al final del forat ja que s'ha trobat ceràmica in situ.

Imatge de l'habitació A abans i després de la intervenció.

- **L'habitació B:**
- Totes les crestes dels murs estaven erosionades i s'han consolidat.
- En aquesta habitació s'han trobat algunes zones on hi havia material ceràmic in situ. Aquest material s'ha trobat quan s'ha duit a terme la neteja mecànica.

- S'ha consolidat un muret que formava part d'una habitació més petita.
- S'ha duit a terme l'aixecament i consolidació dels dos tambors de columna que es trobaven dins aquesta habitació.
- S'ha netejat el forat que hi ha a l'entrada de l'habitació.
- S'ha consolidat el mur adossat en aquesta habitació. Per sota d'aquest mur s'ha trobat abundant material ceràmic i restes faunístiques.

L'habitació C:

- Totes les crestes dels murs estaven erosionades i s'han consolidat.
- S'ha duit a terme la neteja i consolidació del portal d'entrada en aquesta habitació, que es trobava molt emmascarat per la vegetació.
- S'ha consolidat el mur mitger entre l'habitació A i la C.
- S'ha documentat l'existència d'un anivellament intencionat del terra de l'habitació ja que la roca mare era molt irregular. Només han aparegut alguns fragments de ceràmica talaiòtica i ebusitana.

Pel que fa al talaiot les tasques foren:

- Habitació A: es va netejar l'espai sense trobar nivell arqueològic fèrtil.
- Habitació B: ha estat arqueològicament la més fèrtil. Sota el superficial va aparèixer un nivell de cendres i carbons (UE 2) que s'estenia pertot encara que fonamentalment per la part posterior de l'habitació. Sembla que es tracta d'un foc generalitzat que hi ha dins l'habitació i es fa per preparar el terra que trepitgen. Aquest nivell apareix sota el mur que s'estén entre l'habitació B i C i la cantonada amb la D, la qual cosa ens indica que la compartimentació de l'espai és posterior en aquest nivell d'ús. De fet, quan es varen treure unes pedres que estaven reforçant el mur (UE 20) va aparèixer sota aquesta un fragment amorf d'àmfora romana.
- Habitació C: es va produir la neteja de terra i herbes d'aquest espai i es va arribar fins a la roca mare trobant escassos fragments ceràmics. Es varen aixecar les pedres caigudes. Fent la neteja s'ha comprovat l'existència de forats tallats a la roca mare. Aquests estaven reomplerts amb el mateix nivell superficial, la qual cosa ens va indicar que ja havien estat buidats durant l'excavació dels anys 80.
- Habitació D: es va netejar l'habitació menys a la banda sud-est que és on comença la zona que encara no està excavada. No queda clar si les pedres que hi ha en aquesta banda són pedres que es varen apilar allà o són restes d'algun nivell de destrucció.

Al costat del mur de separació entre aquesta habitació i la A, hi vàrem trobar una pedra retocada que tapava un forat excavat a la roca on va aparèixer ceràmica

talaiòtica, ebusitana i un objecte de plom que sembla ser una fíbula, en aquests moments pendent d'analitzar. Tot el sediment d'aquest forat s'ha guardat per poder fer la flotació.

Gràcies a les fotos proporcionades pel Museu de Mallorca i a les pedres trobades *in situ* dins aquesta habitació s'ha pogut constatar la presència d'un pilar central que hem restaurat. Per dur a terme aquesta feina ha estat necessària la presència d'un camió grua..

Diferents imatges de l'habitació D: en el moment de l'excavació dels anys 80 (RIERA: 1995), al començament de les tasques d'intervenció en el 2003 i al final de la consolidació i la restauració.

- Habitació E: es va realitzar la neteja de l'espai i es va arribar fins a la roca mare trobant poc material. S'ha confirmat, com ja mostraven els plànols d'en Rosselló, que aquesta habitació continua per sota el mur de compartimentació de la finca, cap a l'oest.
- Habitació F: durant la neteja d'aquesta habitació, sota el nivell superficial es va excavar un sediment vermellós quasi estèril; només s'hi va trobar un os de bou.

- Habitació G: es va netejar l'espai, sense trobar cap nivell arqueològic.
- Habitació H: es va netejar l'espai, sense trobar cap nivell arqueològic.
- Talaiot:
 - 1-Interior: es va netejar només mig talaiot; queda pendent l'altra part per a pròximes campanyes. El parament interior oest està format per pedres més petites que la resta de paraments interiors i es troba consolidat amb ciment, per tant, ens trobam amb una intervenció dels anys 70 que desconeixíem.
 - 2-Exterior: aprofitant la presència del camió grua es varen treure unes pedres de la banda est del talaiot que probablement siguin pedres caigudes d'aquest; han quedat marcades amb les lletres ET a l'espera d'algun dia poder comptar amb la memòria que té el Sr. Rosselló Bordoy per poder aclarir aquest tema.

De la mateixa manera, amb les fotografies de què disposam de les excavacions antigues s'ha comprovat que pel cantó nord-est i est existia un mur de tancament del talaiot que degué desaparèixer durant les excavacions dels anys 70 per poder arribar amb la grua fins al talaiot.

Pel que fa als naviformes, actualment ens trobam fent la memòria d'aquesta campanya, però podem avançar que:

- S'ha duit a terme la neteja mecànica de tot l'interior del naviforme 1 i part del naviforme 2 (s'ha actuat a la zona que estava clarament delimitada).
- S'ha excavat el que faltava de la zona de les llars de foc i d'una banqueta de pedra. Després s'ha procedit a la seva restauració.
- S'ha restaurat l'absis del naviforme 1.
- S'ha excavat l'exterior del naviforme 1. Això ha proporcionat sorpreses ja que es veu com el jaciment d'època naviforme s'estén cap a les habitacions talaiòtiques.
- S'han consolidat els murs dels naviformes 1 i 2 i s'han anivellat els sòls.

Estat del naviforme 1 una vegada acabades les feines de consolidació i restauració. A l'interior es pot veure per aquest ordre una zona enllosada, una banquetta de pedra i la llar de foc.

Pel que fa al jaciment, de forma global podem dir que:

- S'ha procedit a la neteja d'herba de tot el jaciment. De la mateixa manera, s'han duit a terme negociacions per contractar una empresa de jardineria que realitzi el manteniment tant de s'Hospitalet Vell com de Son Peretó. Aquest és un punt que moltes vegades pot semblar residual, però consideram que és la base perquè el jaciment sempre estigui amb condicions òptimes per a la visita i no es torni a cobrir d'herbes.
- S'han instal·lat els panells d'informació general de cada una de les edificacions objecte d'intervenció. Aquesta tasca, encara que sembli totalment gratuïta, du al darrere tota una feina de reflexió, perquè a l'hora d'instal·lar el panell a més de pensar amb el text que s'hi ha d'incloure (la informació més clara possible en un espai predissenyat) també s'ha de pensar amb el material més adient possible per estar a l'exterior, durador i per aguantar accions vandàliques.

Conclusions

Una vegada acabat el projecte de consolidació, adequació i difusió social de s'Hospitalet Vell, pensam que els resultats són bons de veure i que qualsevol persona que s'acosti al jaciment pot tornar-se'n amb una idea aproximada d'alguns aspectes claus de la prehistòria mallorquina. Els objectius que ens vàrem plantejar al principi del projecte s'han complert; l'únic que resta és seguir amb la tasca de manteniment i de difusió a diferents vessants. A partir d'ara ens toca fer la tasca de seguiment per saber com responen els materials emprats tant en la consolidació i restauració d'estructures com en els panells.

Per als pròxims tres anys, la idea és reiniciar les tasques d'excavació pura i dura, compaginant-les amb la consolidació de les estructures. Només així podrem anar esbrinant més coses sobre aquestes etapes prehistòriques.

BIBLIOGRAFIA

- MUNAR, M.; PASCUAL, J.; SALAS, M. (2002): *Consolidació, adequació i difusió social del jaciment prehistòric de s'Hospitalet Vell*, Pòster presentat al 2º Congreso Internacional sobre musealización de yacimientos arqueológicos, celebrat a Barcelona durant l'octubre de 2002.
- RIERA, M. (1995): "El nivell andalusí de la sala hipòstila del poblat talaiòtic d'Hospitalet", BSAL 39, Palma.
- ROSSELLÓ, G. (1965): "Arquitectura ciclòpea mallorquina", *Arquitectura megalítica y ciclòpea catalano-balear*, Barcelona.
- ROSSELLÓ, G. (1979): *La cultura talayòtica en Mallorca*, Palma.
- ROSSELLÓ, G. (1983): *El poblado prehistórico de Hospitalet Vell (Manacor)*, Institut d'Estudis Baleàrics, Palma de Mallorca.
- WATELIN, I. C. (1909): "Contribution a l'etude des monuments primitifs des Iles Balears" *Revue Archeologique*, Paris